

УДК 378.147 : 355.23

Валерій Опанасович Ананьїн,
Наталія Миколаївна Волошина,
Микола Тимофійович Дзюба

ЛЕКЦІЯ З ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ У ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Інтегрування вищої школи України в Болонський процес вимагає збільшення часу на самостійне опанування тими, хто навчається, навчальним матеріалом. Уже не перший рік пропонується до мінімуму скоротити лекційні курси і робити лекції установчими, проблемними, оглядовими, час що вивільниться використовувати для семінарських занять та консультацій. Відсутність єдиної точки зору на роль і місце лекції у вищій школі робить пропонувану тему статті актуальною.

Мета статті — розглянути роль сучасної лекції з гуманітарних дисциплін у військових навчальних закладах України. Для досягнення мети в статті вирішено наступні завдання:

- 1) розглянуто переваги лекції над іншими формами навчального процесу;
- 2) розкрито сутність і складові лекторської майстерності;
- 3) показано лабораторію творчої діяльності лектора при підготовці та викладенні навчального матеріалу;
- 4) визначено роль технічних засобів навчання в умовах Болонського процесу.

Можна погодитись з думкою вітчизняних учених — педагогів сформульованою в посібниках, підручниках (С. Вітвіцька [1], О. Гура [2], А. Кузьмінський [3], З. Курлянд [4], В. Ягупов [5] та ін.), що лекційна форма навчання у вищому навчальному закладі вважається важливою формою навчально-виховного процесу. В працях даних та інших авторів розглянуто позитивні й негативні моменти в лекційній формі навчальних занять та звертається увага на методичні аспекти підготовки і читання сучасної лекції.

Це положення можна аргументувати низкою переваг, які має лекція перед іншими формами проведення занять а саме:

- а) оперативність. Жоден автор не зможе оперативно в науковій статті, чи в науковому посібнику, підручнику так швидко узагальнити матеріал, сформулювати оцінку події, як це може зробити лектор. Статті в часописах готуються і доходять до читача десь через 3—4 місяці, посібник чи підруч-

ник долають ще більший шлях і матеріал в умовах сучасного швидкоплинного соціального життя морально старіє швидше ніж надходить до споживача. Інформація в мережі Інтернет подається актуально але у більшості випадків без коментарів. Лектор, нагромаджуючи і опрацьовуючи наукову інформацію із різних першоджерел, доносить її до курсантів у готовому для споживання вигляді. Ще, Бернард Шоу свого часу зауважив: раз пояснив, другий раз пояснив, нарешті, сам усе зрозумів;

- б) перевагою лекції є її виховна роль. Лектор в ході лекції передає курсантам власну переконаність, при чому його вплив на курсантів набагато більший ніж вплив любого автора статті або книги. Звичайно не можна повністю відкидати вільне відвідування лекцій. Де лекції цікаві, актуальні, злободенні, де лектор не уникає гострих дискусійних проблем курсанти не пропускають навчальних занять, коваючись за різні причини. Це свідчить про необхідність підготовки професійних лекторів. На превеликий жаль на сьогодні втрачено таку форму підвищення професійної майстерності науково-педагогічних працівників, як науково-практичні конференції з питань педагогічної майстерності, методичні збори гарнізону, Збройних Сил України й ін.;
- в) до переваг лекції безумовно відноситься можливість задати лектору питання і тут же отримати відповідь, саму швидко із усіх можливих. З цього приводу можна згадати слова Сократа, що книги нікому не можуть навчити, оскільки їм не можна задавати питання. Повністю з даною думкою погодитись не можливо, проте в ній певне підтвердження значення лекції є;
- г) наступною важливою обставиною на користь лекції є те, що лекція — це вид творчої праці лектора. Курсанти разом із викладачем проходять шлях від незнання до відкриття істини.

У роботі лектора важливу роль відіграє викладацьке мистецтво. Це мистецтво суто

індивідуальне. Від професіонала за кафедрою, своєрідного посередника між предметом, який він викладає, і курсантами, що цей предмет вивчають, залежить багато: від його знань, розуму, характеру, темпераменту, звичок, вміння говорити і слухати, вміння вести дискусію, від почуття гумору, — тобто від особистості в цілому.

Дослідження роботи педагога безпосередньо у курсантській аудиторії доцільно розпочати з його попередньої підготовки до даної діяльності, й у першу чергу до того, що визначає зміст та виховну спрямованість навчального процесу у вищому закладі освіти — до лекції.

Проблема лекторської майстерності була, є й буде постійною (на відміну від тимчасовості багатьох інших) проблемою наших навчальних закладів, оскільки лекція у реєстрі інтелектуальних робіт відрізняється своєю складністю. Робота ця має свої традиції та закони. Головний з яких: навчати людей можна, лише навчаючи їх невідомому. Систематичне насичення лекцій новою, незнайомою раніше слухачам інформацією є стрижневою вимогою викладання і одночасно — необхідною умовою привертання й втримання уваги курсантів. Це ж стосується подання матеріалу, який вимагає від курсантів зусиль власної думки, швидкого й інтенсивного міркування, аналізу проблем, особистого ставлення до конкретних явищ і подій. Звичайно, ці паралелі не перетинаються і не повинні конкурувати. Засвоєння готових, розтлумачених, проілюстрованих знань коректно чергується з лекційними прийомами, що покликані розбуджувати творчу уяву курсантів, допомагати їм не лише бачити, чути і фіксувати у пам'яті, а й думати, здогадуватися, шукати самим. Ми стимулюємо в такий спосіб ще й духовну та соціальну активність юнаків і дівчат у навчально-виховному процесі, позбавляємо їх звички споживати готові раціоналістичні конструкції.

Коли лектор стає перед аудиторією, вона справедливо чекає від його лекції не лише ґрунтовного і глибокого, але обов'язково також цікавого, захоплюючого викладу. Лекція — це вид ораторського мистецтва, який підкоряється законам літературного слова, оптимальній композиції. Чимало майстрів кафедри мають ґрунтовні спеціальні знання, але при цьому ще й володіють, епітетом, метафорою, метонімією, перифразом, алегорією, інверсією, рефреном. Сила цих прийомів безперечна. Більше того — вона необхідна. І якщо, припустимо, філософ чи психолог вступають за кафедрою не лише як вчений, а ще й як майстер слова, то коефіцієнт корисної дії такої лекції буде вище.

Навчальний матеріал з готовністю сприймається курсантами, а отже є максимально ефективним тоді, коли в основу його покладені переконливість і доказовість. Це одна з основних умов академічної лекції, Професіонал завжди говорить з курсантами у впевненій і, що особливо важливо, переконливій

манері. Переконавання ж, у свою чергу, не мислимо без доказу — стрункої системи аргументів, що базується на логіці та фактах. І коли про логіку та факти забувають навіть частково, то це являє собою не лише педагогічну, але, очевидно, й етичну помилку.

Кожна професія має свою специфіку. Для військової бажано, щоб людина була наділена такою інтелектуальною особливістю, як діалектичне поєднання доказового логічного мислення з широкою політичною та технічною культурою. Це поєднання передбачає при викладі думки майстерне вживання вузьких, точних понять і слів, що мають широкий спектр значень, асоціативно більш багатих. Звичайно, це досить складно: потрібна належна лекторська культура, — коли думка змагається у швидкості зі словесним рядом. Вона не може відставати. Думка повинна бути лідером, лідером рівно настільки, щоб встигати заповнити собою простір між "обкатаною" фразою і миттєвою імпровізацією. Саме в цей момент зароджується неповторний навчальний образ.

Враховуючи все сказане, можна, на нашу думку, погодитись з тою важливою роллю, яку відіграє у творчості науково-педагогічного працівника попередня підготовча робота. У домашній "лабораторії" викладача військового навчального закладу домінує процес прокладання шляхів реалізації професійного задуму, що у значній мірі залежить від творчої індивідуальності автора, здатного використовувати загальні закономірності й попередній досвід такої роботи.

Задум — це те, що відклалося в уявленні педагога, загальне бачення змісту навчального матеріалу та форми його подання. З часом практика неминує вносити корективи у нашій творчі накреслення: вони поступово уточнюються, конкретизуються, а іноді — й принципово змінюються. Тому задум в його кінцевому варіанті може відрізнятись від первинного. Слід також відрізнити задум від намірів і планів педагога. Знати тему і матеріал до неї, знати розклад занять — це ще не означає спланувати лекцію як науково-мистецьку одиницю. І лише глибоко та всебічно усвідомлений задум робить викладацький процес творчістю.

Курсанти вищого навчального закладу повсякденно стикаються з найрізноманітнішими фактами та явищами сучасності, які вони, особливо на молодших курсах, не можуть самостійно оцінити. Тому вони чекають від лектора аналізу й тлумачення явищ і подій суспільно-політичного життя. І зовсім непогано, коли науково-педагогічний працівник сміливо, самостійно їх оцінює, визначає їх місце у ряді багатьох інших соціальних явищ і подій, заглиблюється у пізнання процесів, що відбуваються.

Зрозуміло, що кожна тема вимагає своєї розробки, свого тлумачення, своїх аспектів. І, мабуть, немає якоїсь одної, раз і назавжди

даної схеми, якою можна було керуватися при підготовці різних навчальних завдань.

Лектор, працюючи на стадії попередньої підготовки до заняття (лекції), звичайно ж, ретельно продумує її композицію. Лекція подібна до живого організму. Живий організм лекції має пластичну складову, яка дозволяє найбільш вдало використовувати план викладу, фактичні дані, головну ідею, логічні конструкції, висновки.

Кожна успішна вузівська лекція, в значній мірі, є результатом праці в домашній "лабораторії" її автора де закладаються комунікаційні основи навчання, шліфується кожен вислів, обмірковуються формулювання, обираються виразні засоби. Слід зауважити, що домашні заготовки спрацьовують не завжди. Практика свідчить, що реалізація одного і того ж задуму відсотків на сімдесят залежить від інтелектуального настрою курсантської аудиторії. Досягнення навчальної мети залежить від уміння лектора інтелектуально творити у присутності курсантів, творити швидко і якісно, відразу начисто, без чернеток, виправлень і змін. Як автор лекції, науково-педагогічний працівник повинен обдумувати і формувати навчальний матеріал; а як виконавець — зобов'язаний піклуватися про форму подачі матеріалу курсантам.

Іноколи складається враження про легкість і артистизм читання лекції окремими лекторами, їхня здатність імпрозувати при поданні навчального матеріалу. За такою майстерністю лежить кропітка й велика праця, інколи десятки якщо не сотні раз переписаного тексту. Але ця робота, коли отримуєш належний результат, не може не радувати. І не може не зміцнювати нашої впевненості у правоті афоризму Вергілія: "*Labor omnia vincit improbus*" (Все перемагає наполеглива праця).

Окрім сумлінної підготовки слід звернути увагу на виконавську техніку. Іноколи виступ науково-педагогічного працівника порівнюють із працею актора в театрі. Це цілком справедливо. Взяті самі по собі авторство лекції та її виконання вже є завданнями складними. Суміщення ж їх при роботі в аудиторії цю складність подвоює, синтезуючись в інтелектуально-емоціональну дію, коли успіх забезпечується поєднанням знань, здібностей, досвіду й психологічних можливостей.

Під час попередньої підготовки лектору бажано пам'ятати, що в аудиторії слід здебільшого говорити, а не читати, оскільки переваги живого слова очевидні. Коли лекція читається по задалегідь написаному тексту, то у курсантів складається враження, що їх лектор говорить чужі слова. Слід добре вивчити написане і під час лекції лише зрідка заглядати у конспект. Лекція, наскрізно прочитана з листа, не може бути доброю. Але лекція може бути поганою і з готовим текстом, і без нього. Лектор повинен дотримуватись "золотої середини". Цією золотою сере-

диною бачиться ретельна попередня підготовка до лекції, її продумування, план, композиція, фактаж, логічні конструкції, висновки. Незалежно від досвіду лектора в "Інструкції про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Збройних Сил України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України" рекомендується мати розширений план-конспект вузлових моментів навчального матеріалу, оскільки він не лише дисциплінує думку, але й регулює психологічний тиск, додає впевненості у своїх фахових силах і бажання застосувати їх за кафедрою [1].

Коли доводиться слухати лекцію належного професійного рівня, то знову й знову переконуєшся в тому, що успіх її визначається не лише ґрунтовним знанням предмета, але й вмінням викладача володіти усім простором літературної української мови. Існує, як відомо, активний і пасивний запас слів. До активного належать ті слова, які людина розуміє і вживає; до пасивного — слова, які людині відомі, але вживаються вони дуже рідко або не вживаються зовсім.

Відомо також, що активний запас слів залежить від освіти, начитаності, пам'яті, життєвого досвіду. Кількісно він умовно вимірюється цифрою 7—10 тисяч у добре освіченої, ерудованої людини, і 2—3 тисячі — у людини середнього інтелекту. Одне із завдань лектора під час попередньої підготовки полягає у тому, щоб переводити слова із пасивного запасу в активний. Але найголовніше — це постійно збагачувати загальний словник. До давніх і перевірених способів збагачення віднесемо, у першу чергу, читання високої художньої прози та поезії, а також — літератури з різних питань мистецтва, науки, техніки. Величезний лексикон української мови часто надає у розпорядження вузівського лектора одностипні, подібні за значенням слова, але у кожному конкретному випадку наш вибір падає на якийсь одне з них, що найбільш точно і вдало виражає думку автора.

Певну допомогу викладачу будь-якої вузівської дисципліни можуть надати "крилаті" фрази та вислови, що у потрібний момент згодяться: підсилять своїм авторитетом та художніми достоїнствами наш мовний ряд. Добре мати у домашній бібліотеці хоча б одну з книжок, якою зручно користуватися при виборі відповідного матеріалу.

Навчальний результат майбутньої лекції у значній мірі визначають фахові знання викладача, які залежать від володіння комп'ютерною технікою і можливістю користуватися цією технікою, виходячи із професійних потреб. За цим чітко проглядається зростаючий вплив "комп'ютерної освіти" у повсякденній викладацькій роботі.

Чи означає ера комп'ютеризації можливість повної заміни Вчителя-лектора? Комп'ютер, звичайно відіграватиме все більшу й більшу роль у системі добування знань. Але у

Вчителя традиційного, Вчителя живого залишитися віковична магія — це те, що творчий процес народження знань відбувається на очах у курсантів, являючи своєрідний предмет насолоди і для аудиторії, і для викладача. Лише у прямій взаємодії з курсантами педагог може досягти таких вершин натхнення, які не доступні йому за жодних інших умов.

Звичайно, особистість викладача в рамках конкретної дисципліни накладає відбиток на методи, прийоми, термінологію і погляди. Справедливо й те, що кожна навчальна дисципліна вимагає дещо відмінного складу розуму і різних фахових знань. Тим не менше, головні риси викладача сучасної вищої школи є загальними для всього складу вузівських кафедр. Маємо на увазі, зокрема, широту світогляду та масштабність уявлення. Необхідно також, щоби його “оперативне” фахове мислення не відставало від життя. Інколи досвідченого викладача-майстра своєї справи порівнюють із айзбергом. Одна частина якого сяє на поверхні води, а решта (9 частин) знаходяться під водою. Для того щоби викладач засяяв своїми знаннями й уміннями потрібно багато займатись самовдосконаленням.

Розглядаючи лекцію в сучасному навчальному процесі, бажано торкнутися ролі технічних засобів навчання лекційному курсі. Можна констатувати, що розвиток технічних засобів навчання стимулює їх використання в лекціях. Використання аудіовізуальних засобів навчання може виступати важливим напрямом досягнення позитивних практичних результатів у засвоєнні навчального матеріалу.

Доцільність використання технічних засобів навчання зумовлено об’єктивними законами фізіології вищої нервової діяльності і заснованих на них психології особистого сприйняття. Дані фізіології і психології свідчать, що важливу роль в процесі засвоєння знань грають органи відчуття. Особливо велику роль у формуванні і розвитку мислення належить візуальному та слуховому аналізу. Так, 90 % всіх відомостей про навколишню дійсність людина отримує з допомогою зору, 9 % за допомогою слуху та 1 % — за допомогою інших органів відчуття [2]. Ці дані ще раз підкреслюють, що додаткове завантаження візуального і слухового аналізаторів за допомогою технічних засобів навчання дає значну можливість засвоєння більшого обсягу інформації.

В умовах стрімкого зростання інформаційних потоків і збільшення дефіциту навчального часу аудіовізуальні засоби дозволяють за один і той же термін часу викласти і засвоїти значно більший обсяг навчальних знань. При цьому якість інформації, що засвоюється курсантами (слухачами), підвищується за рахунок її наочності, виділення в графіках, схемах, слайдах, головних структурних елементах процесів і явищ.

При використанні технічних засобів бажано зберігати розумне навантаження слайдів.

Авторам статті невідоме наукове обґрунтування завантаженості слайдів корисною інформацією. Окремі лектори намагаються в зміст слайдів включити малюнок, фотографію або декілька фотографій, супроводжуючи їх текстовим поясненням. Дехто дублює на слайді текст лекції. Окремі лектори доповнюють лекційний матеріал цифровими даними, набраними дрібним шрифтом, який не читається навіть з передніх місць навчальної аудиторії.

На нашу думку, в ході читання лекції презентаційні слайди не повинні бути перевантаженими, виконані шрифтом, що читається із місць останніх рядів аудиторії. Краще подавати презентації у вигляді схем, діаграм, які ілюструють вербальну частину лекції, роблять її яскравою.

Для самостійного опрацювання курсантами навчального матеріалу презентаційну інформацію доцільно подавати у вигляді текстів лекцій, додаткових консультацій, які, з допомогою динамічно змінних фрагментів, синхронного озвучення та відеовставок, сприятимуть ефективності сприйняття нового навчального матеріалу. Такі методики створюють ефект реальної присутності на лекції, адже звуковим матеріалом може бути голосовий супровід викладача. Він, зокрема, може прослуховуватись курсантами, що не були присутні на лекції.

Таким чином лекція з гуманітарних дисциплін посідає важливе місце в підготовці фахівця любого профілю. Вона не втратила актуальності й свого значення в умовах комп’ютеризації начального процесу і підвищення можливості курсантів самостійно здобувати знання за допомогою сучасних технічних засобів, в першу чергу використання мережі Інтернет.

Сучасна лекція вимагає від лектора високої особистої професійної підготовки, володіння сучасними інформаційними технологіями, глибокого знання теоретичних основ навчальної дисципліни та досконалої методики викладання в сучасній вищій школі й уміння донести до курсантів необхідної суми знань.

Використання технічних засобів дозволяє ефективно курсантам задіяти слухові та зорові канали отримання інформації. Інформація на слайдах для Інфокусу має бути дозваною в розумній кількості і якості. Кожен науково-педагогічний працівник повинен володіти технічними засобами навчання принаймні на рівні користувача і бути готовим надати курсантам методичну допомогу в самостійному пошуку та освоєнні навчального матеріалу.

Література

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: [метод. посібник для студ. магістратури] / С. С. Вітвицька. — К.: Центр навч. літератури, 2003. — 316 с.
2. Гура О. І. Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності: [навч. посібник] / О. І. Гура. — К.: Центр навч. літератури, 2005. — 224 с.
3. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: [навч. посібник] / А. І. Кузьмінський. — К.: Знання, 2005. — 486 с.
4. Педагогіка вищої

школи : [навч. посібник] / В. Курлянд, Р. Хмельюк, А. Семенова та ін. — К. : Знання, 2005. — 399 с. 5. Ягунов В. В. Педагогіка : [навч. посібник]. — К. : Либідь, 2002. — 560 с. 6. Наказ Міністра оборони України та Міністра освіти і науки України № 221/217, 13.04.04 "Про затвердження Інструкції про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Збройних Сил

України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України". 7. Бесседіна Л. М., Сторубльов О. І. Педагогічна майстерність, активні методи навчання та методична робота у навчальних закладах : [метод. посібник] / Л. М. Бесседіна, О. І. Сторубльов. — К. : Логос, 2009. — С. 39—40.

В статье рассмотрены сущность лекции, ее роль в обучении в условиях Болонского процесса. Раскрыты требования к педагогическому мастерству преподавателя — лектора высшей военной школы. Проанализированы сущность и составляющие творческого мастерства лектора и определена роль технических средств в учебном процессе.

Ключевые слова: лекция, лектор, технические средства педагогическое мастерство. Болонский процесс.

The lecture essence is considered in the article, its role during education in the conditions of the Bologna process. Requirements to pedagogical trade of teacher-lecturer of military higher educational institution are regarded. Essence and constituents of lecturer creative trade are analyzed and the role of hardware is defined in the educational process.

Key words: lecture, lecturer, hardware are pedagogical trade, Bologna process.